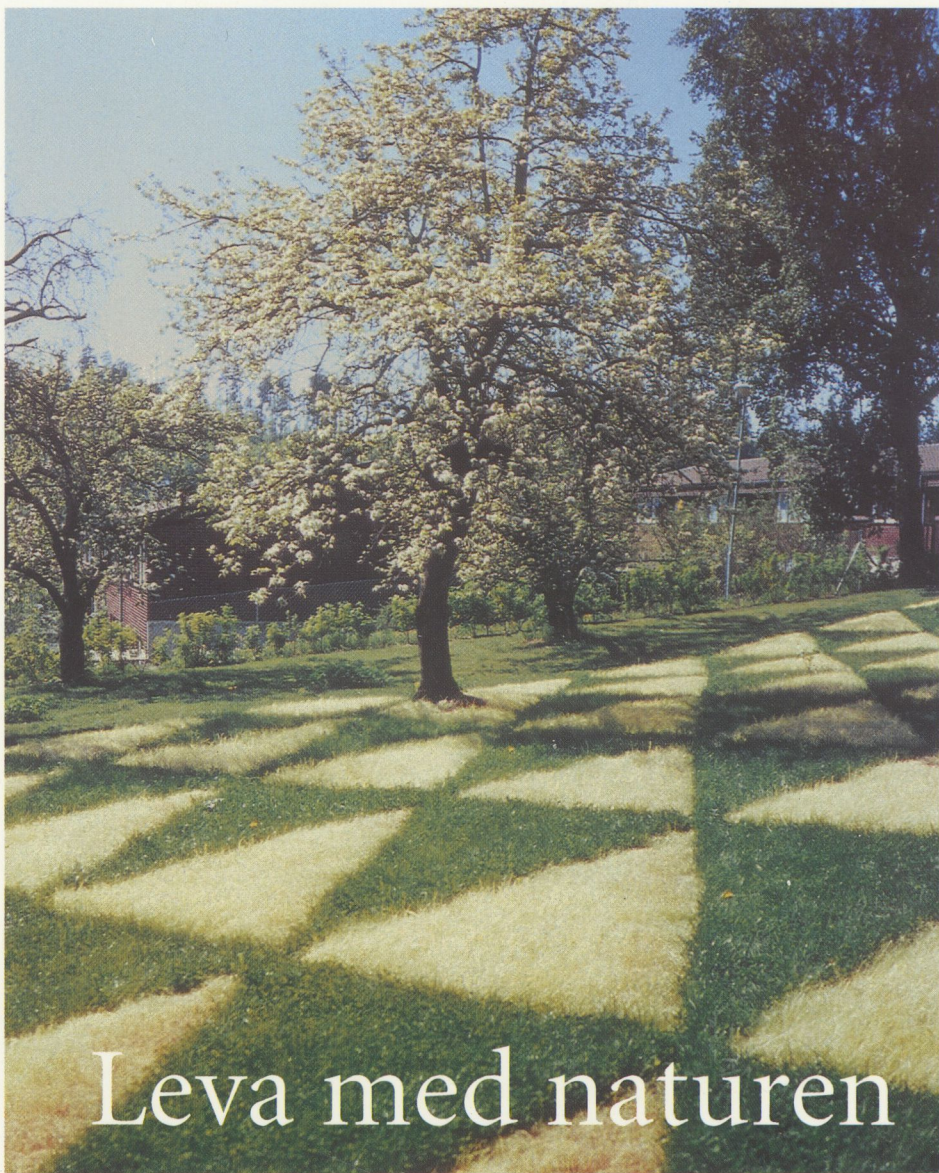

LEVA MED NATUREN

FATABUREN 1999

Leva med naturen

NORDISKA MUSEET

LEVA MED NATUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok 1999

Fataburen 1999
Leva med naturen
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
nmbook@nordm.se

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör Cecilia Hammarlund Larsson

Grafisk form Lena Eklund

Omslagsbilden "Trädgård stadd i förändring" av Gunilla Wihlborg, konstnärinna som arbetar med konst i och av natur. Konstverket utfört i Södertälje 1990. Foto Gunilla Wihlborg

Baksidans bild foto Cristina Prytz

Foto om inte annat anges Nordiska museet

Tryck MediaPrint, Uddevalla 1999

ISSN 0348 971 X

ISBN 91 7108 454 1

Det berättas om ett äldre par i Jämtland som försörjde sig på att göra björkriskvastar. De hade det inte alltför gott ställt men lyckades ändå spara ihop en liten slant. Nu satt de på tåget på väg att hälsa på en dotter som bodde vid kusten. Men trots att de knappt tidigare varit utanför sin hemby var det enda de mindes av resan allt det fina björkris de såg från kupéfönstret.

Det äldre paret i tågkupén ger en bra bild av slöjdarens inställning till naturen. Jag är själv slöjdare och jag håller också alltid utkik efter slöjdmaterial. Överallt ser jag material som kan användas och då inte enbart de olika träden och buskarna utan även terrängen, klimatet, läget, ja allt vägs in och berättar vad man kan förväntas finna. I dikeskanten finns småbjörkar som kan bli skedar, vid den gamla torvtäkten kan man finna fina rötter, i åkerkanten hittar man ungaskar som kan bli räfsor och inne i ekskogen finns hassel att fläta med. Landskapets karaktär berättar också om vilken kvalitet man kan förvänta av materialet. En gran som vuxit tätt tillsammans med andra ger andra möjligheter än den som stått fritt.

Vänner och bekanta brukar ibland få ta del av familjens berättelse om hur jag, under en semester på Kreta, rusade ut ur bilen för att fylla en plastkasse med kretensisk jord. Denna vackert rödbruna jord blev senare till pigment, vilket revs med linolja till färg för att till sist hamna på en pall i vardagsrummet. Pallen var gjord av björkträ från en vedhög i Jämtland och pallens ben var kilade med rester av ett gammalt verktygsskaft av ask. Allt tillverkat med hjälp av såg, yxa, kniv och handborr.

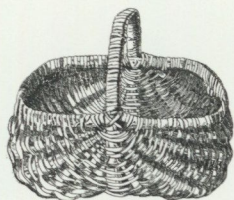
Här är materialet björkrötter.
Foto Mats Landin.

Slöjd, vad är det?

De flesta förknippar ordet slöjd med skolslöjd, det vill säga hyvelbänkar, virkesförråd, farliga maskiner och ett evigt putsande med sandpappar. Men denna bild stämmer inte riktigt överens med vad som anses vara traditionell slöjd, det vill säga ett slöjdande som årtusenden igenom bedrivits i hemmen och som oftast har varit en nödvändighet för överlevnad. Idag innebär slöjdande att man under oftast relativt enkla förhållanden, med enkla verktyg och med det material som omgivningen har att erbjuda, tillverkar något för nytta eller nöje.

Någon har sagt att ordet slöjd är släkt med slug och det kan kanske stämma. Hur det än för förhåller sig med detta släktskap är själva strävan att vilja se ett sådant släktskap talande i sig. Om man studerar äldre tiders slöjd är det just påhittigheten, uppfinningsrikedomen och slugheten som är påfallande, inte bara vad gäller själva föremålet i sig och vad det ska användas till utan också hur det är tillverkat och av vilket material. Man brukar ju säga att nöden är uppfinningarnas moder men man skulle nog kunna påstå att den även är slöjdens. Dess far skulle i så fall vara förmågan att inte arbeta i onödan utan att istället hushålla med sina krafter och sin arbetsinsats.

Korg av pil (salix). Pil har använts som material till korgar i hela landet. Teckning M. Berkoff i Nordiska museet.

Naturvuxen form är bäst

Oftast utgår man i slöjdande från ett material eller ämne som redan har drag av den produkt man vill få fram. Skedämnet skall gärna ha den rätta S-formen, armstöden till stolen skall vara svängda, hasselkäppen bör ha en antydning till krycka och grenen som skall bli dörrhandtag bör vara krokvuxen. Men detta inte bara för att spara tid, arbete och material utan för att den färdiga produkten på detta sätt också blir funktionellt bättre. Grenen som utgår från stammen är stark nog att hålla för många tunga rockar. Övergången mellan rot och stam blir en utmärkt konsol till en hylla. Just detta att utnyttja kvistar, grenar och krokiga stammar gör att slöjdare i första hand inte söker sitt virke vid brädgården. Skogskanten, åkerholmen eller koloniträdgården ligger istället närmare till hands. Skall man hårdra det kan man säga att snickare vill ha rakt och torrt virke medan slöjdare söker efter krokigt och färskt.

Färska furuspan har också varit ett vanligt material för korgar. På bilden tillverkar Magnus Andersson i Brunskog, Värmland en korg att bära på ryggen, en s.k. spjalkont. Foto 1940 Ingall Granlund.

Man tager vad man haver

Korg av furuspån (överst). Från Mora socken i Dalarna. Teckning M. Berkoff.

I Skåne tog man tillvara det överskott av halm som den utbredda odlingen av råg gav. Halmkrukor användes till förvaring av ärtor och gryn. Den högre korgen är en förningskorg dvs. avsedd att transportera mat i. Teckning J. Cirulis.

Konsten att fläta korgar räknas som ett av våra äldsta hantverk, äldre än både keramiken och vävningen. Samtidigt anses flät-kunnandet ha nått sin höjdpunkt mycket tidigt och därefter inte ha kunnat utvecklas vidare, bara förändrats lite på ytan. På det sätt man flätade under stenåldern flätar vi än idag. Det går helt enkelt inte att fläta bättre. Genom årtusenden har det flätats i en mängd olika material; halm, pil, en, näver, hassel, furu, asp, brakved, hägg, säv, rötter, bark och gräs. Vi har än idag i Sverige en inhemsk korgproduktion och fortfarande sker all denna flätning för hand.

Konsten att kunna fläta har varit spridd i hela Sverige, men materialet har varierat. I söder kunde man fläta av hassel och pil men i norr användes näver och gran. På den trädfattiga skånska slätten tillverkades korgar av råghalm i samma bindningsteknik som samerna använde till sina rotkorgar. Trädbristen i Skåne gjorde att man tidigare till och med tillverkade stolar, sängar, dörrar och hinkar av halm.

Tidigare var materialen alltid lokala, det är först med de senaste århundratets förbättrade kommunikationer som material som till exempel rotting har kunnat börja transporteras tvärs över jordklotet för att slutligen bli korgar i Sverige.

Fortfarande upptäcks nya material som kan fungera som ämnen för korgar. Wellpapp kan flätas på samma sätt som näver och i södra Afrika flätar kvinnor korgar av telefontråd på samma sätt som man traditionellt tidigare flätat av gräs. Detta är ytterligare exempel på att man använder sådant material som finns tillgängligt. Materialtraditionen är med andra ord föränderlig.

Naturlig mångfald och mänsklig påverkan

Jag har själv, i mitt arbete med korgtillverkning, kommit i kontakt med olika Salix-sorter (pil, vide, jolster och sälg). Det finns

Eva Nyberg i Gafsele i Åsele socken, Lappland flätar korg av björkrötter. Hon har själv berättat för Nordiska museet hur det gick till att skaffa korgmaterial. Björkrötterna skulle komma från mindre björkar som växte invid de fuktiga mossmyrarna. Ju mindre björkar desto bättre eftersom rottågorna då blev extra mjuka och fina. För att få fatt i rötterna grävde hon först försiktigt med en grävhacka, men inte för djupt för då kunde rottågorna skadas eller gå av. Därefter makades jorden undan med händerna och efter det gällde det att följa rottågorna så långt som möjligt och försiktigt dra upp dem. Foto 1928 Murre Möller.

Knäckepilens (*Salix fragilis*) blad.
Teckning Kalle Forss.

Blad av Jolster (*Salix putandra*).
Teckning Kalle Forss.

en mängd sorter som är lämpliga för just korgflätning. Det första man registrerar när man söker material till korgar är utseendet och färgen på trädets bark. De är olika på olika *Salix*-sorter; gröna, brun, gul, vinröd eller svart. De olika färgerna utnyttjas för att ge korgarna varierande färg.

När man flätat några korgar upptäcker man snart att även andra egenskaper är skiljaktiga de olika *Salix*-sorterna emellan. Någon pilsort är styv och spänstig, en annan böjlig som ett gummiband, en tredje är lång och smal medan andra är korta och knubbiga. Detta gör att olika sorter passar till olika typer av flätningstekniker eller till olika delar av korgen. Vill man göra en stor och grov korg väljer man en slags pil och till en liten och nätt korg, en annan. Det var dessa skiljaktiga egenskaper som gjorde att man en gång började ta tillvara olika pilsorter och odla dem för att få på så sätt få rikligare tillgång till gott material för korgtillverkning.

Fördelen med pil framför många andra trädslag är att den med hjälp av sticklingar är lätt att föröka och sprida. Alla egenskaper som genetiskt finns i moderplantan bevaras och förs vidare med detta förökningssätt. Man kan med andra ord säga att människan har bedrivit ett urval av vilka pilsorter som hon har velat gynna. Urvalet skedde med utgångspunkt från vilka egenskaper hos träet man ansåg vara särskilt lämpliga ur ett slöjdperspektiv. Så har också slöjden påverkat landskapets utseende.

Att leta material

Även idag, när man letar vildväxande pil för korgflätning går man efter de nämnda egenskaperna för att få ett material som passar. Det är i första hand långa, slanka ettårsskott med *lite* märe som är intressanta.

Först gäller det att överhuvudtaget hitta pilar. Runt omkring Lund, där jag själv bor, kan man hitta dem i pilevallar, vid märkegravar och vattendrag, längs med vägrenarna, på vildvuxna

industriområden i stadens utkant eller i offentliga planteringar.

Därefter gäller det att finna rätt pilart. Vitpilens skott innehåller ganska mycket märe och är ofta greniga, men kan trots detta duga i brist på annat material. Korgpilen ger, sitt namn till trots, inte det bästa materialet till korgflätning, dock kan den vara användbar. Vissa odlade pilar, sådana som växer i offentliga planteringar till exempel, går alldeles utmärkt att fläta med. Skall man hitta långa fina skott skall man leta i närheten av bostadsområden där lekande barn brutit av grenar. Detta stimulerar nämligen trädet till att skjuta nya skott vilka i sin tur är ytterst lämpliga för korgflätning. I norra Sverige kan man finna jolster längs med vägrenar och skogsvägar. Vägrenarna klipps nämligen

Modern odling av pil (*Salix*). I detta fall är pilarna avsedda för energibruk och inte till korgar. Det har emellertid tidigare förekommit särskild odling av pil för korgtillverkning. Sådan odling introducerades i Sverige för 300 år sedan. På kontinenten har den förekommit ända sedan romartiden. Foto Nils-Erik Nordh, SLU.

Den skånska pilevallen skulle främst ge vindskydd och bränsle men kunde också ge material till korgar. Vidjor till korgar skulle skördas varje år, annars blev de för styva. Man tog därför ettårs-skotten som vuxit ur stubbar. Pilevall på Ven fotograferad den 2 december 1898.

med jämna mellanrum vilket gör att nya fina jolsterskott hela tiden växer upp.

Kunskap om råmaterialet, dess växtplatser och egenskaper är med andra ord grundläggande för att slöjdandet skall kunna leva vidare. Att jag har haft nytta av mina biologistudier går inte att komma ifrån. Jag vet vad jag skall leta efter och var i naturen jag skall söka. Men det är också viktigt att det är ordning och reda på botaniska klassifikationer och språkliga benämningar. När jag började fläta pilekorgar rådde till exempel en enorm oreda bland namnen på de olika pilsorter som är lämpliga för korgflätning. Svenska och vetenskapliga namn hade blandats med dialektala, utländska och rentav påhittade namn. Det är stor faktiskt skillnad mellan jolster, knäckepil och rödvide, ändå

Hantverkskunnandet kunde tidigare föras vidare från generation till generation. På bilden korgmakare Oskar Nyberg i Kräklingbo på Gotland, tillsammans med barnbarnet Maj-Britt. Foto 1936, Gunnar Jonsson.

Korg av smala pilvidjor. Bjerträ socken i Ångermanland. Teckning J. Cirulis.

Värmländsk furuspånkorg att bära på ryggen. Teckning M. Berkoff.

benämndes allting ofta bara för pil (eller vide i norra Sverige). Detta underlättar inte för den som försöker hitta rätt material för sin korgflätning.

För några år sedan gavs det ut en bok som lärde ut växtfärgning av ull. I denna stod att man kunde använda växten »rävrumpa«. I Skåne syftar detta på mjölkört medan det i norra Sverige är detsamma som skogsfräken. Hur skall den slöjdintresserade då veta vilken växt som egentligen avses?

Förr lärdes slöjdaren upp från barnsben och fick under många år möjlighet att praktiskt tillägna sig kunskap och hantverkskicklighet. Idag måste de flesta slöjdintresserade tillägna sig denna kunskap på helgkurser eller läsa sig till den. Med tanke på hur snabbt information idag vinner stor spridning är det alldeles extra angeläget att den kunskap som sprids är välgrundad och riktig.

Denna kunskap har en såväl naturvetenskaplig som humanvetenskaplig grund. Kunskaper i biologi och botanik ger en grundläggande och nödvändig förståelse för vilka sorters träd, växter och annat material man kan förvänta sig att finna på skilda typer av växtplatser och i olika biotoper. Historiska kunskaper ger inblick i kulturella skillnader olika regioner emellan och utgör på så sätt en grund för förståelse av slöjdandets lokala och regionala variationer.

Att inte begränsas av vad som inte finns

Det finns dock en fara med exaktheten också. Man blir som ny slöjdare lätt låst vid vissa material och när dessa inte finns tillgängliga blir det oftast inte något slöjdande av. Men slöjd handlar ju egentligen om att använda det som finns tillgängligt istället för att begränsas av vad som inte finns. Sveriges hemslöjdskonsulenter har i flera år funnits med på Hultsfredsfestivalen för att där slöjda tillsammans med festivalbesökarna. Ett år dök en yngling upp och berättade att han blivit så fascinerad av täljning, som han provat på festivalen året innan, att han

inhandlat en slöjdniv. Problemet var bara att han bodde mitt inne i Stockholm och inte kunde få tag i sådant trämaterial som han önskade. Därför hade han i ett års tid istället tält i frigolit.

Det finns fortfarande mycket att göra på materialsidan när det gäller slöjd. Vi har tyvärr fortfarande dålig kännedom om vilken kunskap som fanns förr. Ibland stöter man på personer som känner till vilka furor som har tät och rak ved lämplig till korgar eller som kan se på terrängen var det bästa björkrötterna finns. Men detta är antagligen bara fragment av den kunskap som en gång fanns. Sveriges hemslöjdskonsulenter driver sedan ett par

Till denna korg användes
enevidjor. Vessige socken i
Halland. Foto 1930, Murre
Möller.

är tillbaka ett projekt inom vilket man dokumenterar vilka naturmaterial som har använts till vilka slöjdprodukter och på vilket sätt. Förhoppningen är att på så sätt kunna återskapa en del av den kunskap om naturen och dess betydelse för slöjdan-
det som fanns förr, men som vi idag saknar.

Naturen rymmer inte bara bär, svampar, älgar och rara blom-
mor. Den rymmer också råmaterialet till delar av vår materiella
kulturtradition.